

פרשת השבוע, וארא, תשע"ה
גיליון מס' 10
עורך: אלישי בן-יצחק, עו"ד
עורכת לשונית: עינב פלק

"דרך שלושת ימים נלך במדבר"

חובתו של מנהיג לגילוי נאות ולאמירת אמת

אלישי בן-יצחק*

הרביעי. בחמישי ובששי רדפו אחריהם, וליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי של פסח, לכן אנו קורין השירה ביום השביעי.⁷

כאן המקום לתהות מדוע משה אינו מספר לפרעה את האמת; מדוע אין הוא חושף את מטרתו האמיתית להוציא לחירות את עם ישראל? ובכלל, כיצד מתיישים דבריו עם הציווי "מדבר שקר תרחק"? האם אמירה זו אינה סותרת את הכתוב "לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא",⁸ או את דרשת חז"ל "משה אמת ותורתו אמת"⁹? יתרה מזו, התנהלותו של משה מעלה תמיהה עקרונית – האם מותר למנהיג נוכח תפקידו ומעמדו לסטות מהאמת ולומר דברי שקר או רק חצאי אמת? שאלות אלו העסיקו את חז"ל, והם בדרכם יישובו את הקשיים ואת הקושיות. לענייננו כאן נתמקד בשאלה אם מנהיג מחויב לומר אמת לשולחיו ולציבור עמו, או מתוקף תפקידו ומעמדו הוא טור מאמירת אמת.

האמת כערך-על

במקרא ובדברי הנביאים פזורים לא מעט ביטויים בשבח האמת ובגנות השקר. הנביא זכריה קורא למשל: "אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו, אמת ומשפט שלום שפטו בשעריהם",¹⁰ וכן נאמר "שפת אמת תכון לעד";¹¹ ומנגד אנו מוצאים על היחס שבין האמת והשקר כי "תועבת ה' שפתי שקר ועשי אמונה רצונו".¹² על האמת כמאפיין מהותי של עם ישראל אנו קוראים כי "שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית".¹³ על האמת ככלי לכפרה אנו למדים

אקדמות מילון

הפרשות הראשונות בספר שמות מתארות מסע דילוגים ארוך בין פרעה ובין נציגי האל משה ואהרן, המתפרש על פני תקופה של שנה.¹ על שולחן הדיונים מונחת הדרשה לשחרר את בני ישראל לחירות, ובפי משה מתומצתת הדרשה "שלח את עמי ויחוגו לי במדבר".² הביטוי "שלח את עמי ויעבדוני" חוזר עוד ארבע פעמים בספר שמות.³ דומה שבקשתו של משה מניחה לפרעה לסבור שמדובר בחופשת חג קצרה שבסיומה יחזרו בני ישראל לעבודתם במצרים. רושם זה מתקבל גם מפירוט הדו-שיח שמנהל משה עם פרעה לאחר מכת הערוב, אז קורא פרעה למשה ומתיר לבני ישראל לזבוח לה' במצרים. משה מתנגד להצעה מהטעם הפשוט שהקרבת קרבנות במצרים היא תועבה, ובמקומה מציע כי "דרך שלושת ימים נלך במדבר וזבחנו לה' אלוהינו כאשר אמר אלינו".⁴ על כך משיבו פרעה: "רק הרחק לא תרחיקו ללכת..."⁵ משה נוטע בלב פרעה את התחושה שבתום שלושה ימים ישובו בני ישראל למצרים.

פרשנות זו מתיישבת עם פרשנותם של מפרשי המקרא כי פרעה אמנם אינו מבין את בקשתו של משה כיציאה לחירות מוחלטת אלא כחופשת חג בלבד. כך למשל מסביר רש"י (צרפת, המאה ה-11) את הסיבה לרדיפת פרעה אחר בני ישראל:⁶

איקטורין [=שחקנים, מתחזים] שלח עמהם, וכיון שהגיעו לשלשת ימים שקבעו לילך ולשוב וראו שאינן חוזרין למצרים, באו והגידו לפרעה ביום

*אלישי בן-יצחק מוסמך במשפטים מהאוניברסיטה העברית, בעל משרד עורכי דין ומרצה במרכז האקדמי שערי משפט.

¹ ראו שמות רבה (מהדורת וילנא), פרשת וארא, פרשה ט, סימן יב: "רבי יהודה ורבי נחמיה אחד מהם אומר כ"ד ימים היה מתרה בהם עד שלא בא המכה ושבעה ימים המכה משמשת בהם, ואחד מהם אומר ז' ימים מתרה בהם וכ"ד ימים היתה המכה משמשת בהם". עוד ראו מדרש הגדול, וארא, ז כה; וכן רש"י, שמות ז כה, דב"ה "וימלא".

² שמות א.

³ שמות ז טז; ז כו; ז ט א; ט יג.

⁴ שמות ח כג.

⁵ שמות ח כד.

⁶ רש"י, שמות יד ה, דב"ה "ויגד למלך מצרים".

⁷ ראו גם את דברי הרמב"ן (ספרד, המאה ה-13), המסביר כי לפרעה נמסר שהתנהגותם של בני ישראל מלמדת שאין מדובר ביציאה ממצרים בכוונה לחזור אלא ביציאה שלא כדי לחזור – לחירות ממש. כאשר פרעה מבין זאת הוא יוצא לרדוף אחרי בני ישראל (רמב"ן, שמות יד ה).

⁸ במדבר יב ז.

⁹ מדרש תנחומא (מהדורת ורשא), פרשת קרח, סימן יא.

¹⁰ זכריה ח טז.

¹¹ משלי יב יט.

¹² משלי יב כב.

¹³ צפניה ג יג.

מן הפסוק "בחסד ואמת יכפר עון"¹⁴ גם בחז"ל ניצבת האמת כאחת מאושיית העולם ויסודותיו, כפי שעולה בדרשתו המפורסמת של רבן שמעון בן גמליאל "על שלושה דברים העולם עומד על הדין על האמת ועל השלום"¹⁵. במדרש מרתק אנו מוצאים את הדברים האלו:¹⁶

שהכל ברא הקדוש ברוך הוא בעולמו חוץ ממידת שקר שלא ברא ומידת (שקר) [שוא] שלא פעל, אלא הבריות ברו אותם מלבם.¹⁷

האמת כתכונת יסוד למנהיג

במקרא מוצגת תכונת האמת כדרישת סף ממועמד למשרת שיפוט; "אנשי אמת"¹⁸ וכבר מצינו הלימה בין התכונות הנדרשות משופט לדרישות שנבקש למצוא גם במנהיג.¹⁹ ר' יוסף אלבו (ספרד, המאה ה-14) בספרו "העיקרים" מונה את תכונותיו של מלך ונוקב באמת כתכונת הכרחית:²⁰

לפי הנראה שהמידות ההכרחיות למלך מצד המלכות הם ששה... ועל כן ראוי שימצאו בו המדות ההכרחיות לזה, אולם מדות השופטים כבר נתבארו בתורה שהם ארבע, אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע, וכשנערב עם אלו התארים שהם הכרחיים מצד המלחמה, נמצאם בין כולם ששה.

... והחמישי שיהיה אמת ולא ימצא עולה בשפתו וישפוט משפט צדק, שמי שהוא מכחש או דובר שקרים הנה הוא אם מפני היראה או מפני שאינו יכול להשיג רצונו בזולת זה... וכל שכן המלך שאין מי שיעכב על ידו מעשות רצונו, ועל כן אין ראוי לו שישקר, ועוד כי לא יבטח האדם בדברי המלך אם תדברנה שפתיו עולה ולשונו תהגה רמיה...

יתרה מזו, בספרות השו"ת מצינו מקרים שאנשי ציבור שהואשמו בעבירה של שבועת שקר נפסלו מלכהן בתפקיד ציבורי.²¹

עמם בתמימות תהא יד רמאותם גוברת עליהם אף הם יכולים להראות עצמם כמתירים את הרצועה מעט עד כדי שיעור שבו יהו נשמרים מהם והוא שאמר יעקב אבינו עם לבן אחיו אני ברמאות.

דומה כי רמאותו של פרעה התחילה עוד בראשית השעבוד, שעה שביקש "הבה נתחכמה לו"²³ והבטחותיו בהמשך לשחרר את בני ישראל נועדו רק כדי להסיר את המכה אך לא הייתה בהן אמת. גם דוד המלך בספר תהלים מורה לנו להתנהג עם כל אדם לפי טיבו: "עם חסיד תתחסד, עם גבר תמים תתם. עם נבר תתברר ועם עקש תתפתל"²⁴. משה משנה מן האמת רק משום שהאדם שעומד מולו הוא מנהיג רמאי, והשיח עם רמאי הוא שיח רמאים.

הסבר אחר גורס כי משה היה יכול גם לשקר ממש, שכן אל מול האיסור של הוצאת דבר שקר ניצבה סכנת נפשות לעם ישראל – אם מעבודת הפרך, אם נוכח הציווי "כל הבן הילוד היארה תשליכה"²⁵ – ובמקרה של פיקוח נפש נדחות כל המצוות שבתורה.²⁶ אפשר אפוא להסיק שאם השינוי מהאמת נועד להציל חיי אדם, הרי הוא מותר. על פי ההסבר האחרון, הנובע מעיון מדוקדק בדברי משה, משה לא שיקר לפרעה אלא דיבר עמו בשתי פנים. עקרונית אסור גם לדבר דבר המשתמע לשתי פנים, וזאת מכוח הציווי "לא תונח"²⁷ או אפילו "מדבר שקר תרחק"²⁸, אלא שבמקרה המתיר לשקר ממש אין מצווה לעשות זאת אם אפשר לומר דבר שיתפרש לשתי פנים. כך מסביר אבן עזרא בפירושו:²⁹

ודע כי משה אדונינו לא אמר לפרעה, שישבו עד שיכזב. רק אמר שירחיקו דרך שלשת ימים. ודעת המצריים היתה שישבו, על כן השאילום. ובעבור דבר אחר, שאילו נתן להם פרעה רשות ללכת ולא ישובו, לא היה רודף אחריהם. והשם צוה לעשות כן, עד שירדוף אחריהם ויטבע. והנה זה מפורש, וישבו ויחנו לפני פי החירות... ואין להרהר אחרי מעשה השם שהכל עשה בחכמה, אעפ"י שהיא נעלמת מעיני החכמים.

במקום סיכום

בין אבני הפסיפס המרכיבות את אישיותו של מנהיג חייבת האמינות להיות אושיה חשובה. רק לעתים רחוקות מותר למנהיג לשנות מהאמת – ביחסי חוץ עם מנהיג אחר שפיו ולבו אינם שווים, או מקום שחשיפת האמת תסכן את ביטחון הפרט או הקבוצה בחברה. מקום שאמירת אמת יכולה להוביל לסכנת נפשות ממש, בוודאי אין כל מניעה לשקר. ובימים אלו של בחירות אין לנו אלא לבקש ממנהיגינו לומר לנו את האמת בדבר כוונותיהם לאחר הבחירות, לפחות באותם פרטים שאין עליהם כל פטור מאמירת אמת.

שינוי מהאמת – אימתי?

על התמיהה מדוע משה אינו ברור בדרישתו לשחרר את בני ישראל לחופשי אפשר להשיב תשובות אחדות. הסבר ראשון מקורו במסכת בבא בתרא. התלמוד מסיק שם שמותר לרמות את הרמאי כדי להינצל מרמאותו. המאירי בחידושו על התלמוד מבאר כך:²²

הצדיקים אסור להם לילך בדרך שיהא בו שום צד של רמאות אף על פי שאין בו גזל או גנבה או רמאות גמורה ומ"מ אם יש להם עסקים עם בני אדם הרמאים ומתיראין מהם שאם יהו הולכין

¹⁴ משלי טז ו.

¹⁵ משנה, אבות א, יח.

¹⁶ פסיקתא רבתי (איש שלום), פיסקא כד, דיבורא שתיטאי.

¹⁷ ודוק: האמת אינה ערך מוחלט, ויש שהיא נסוגה מפני ערכים אחרים. על כך ראו למשל ישראל מאיר לאו "אמת ואי אמת – מפני דרכי שלום" תורה שבעל פה כא, פח (תש"ם); חנוך גולדברג "האם מותר לפעמים לשקר לפי ההלכה" שנה בשנה 187 (תשמ"ח).

¹⁸ שמות יח כא, ומשנה תורה, הלכות סנהדרין, פרק ב, הלכה ז.

¹⁹ כך למשל ראו ספר החינוך, מצוה תיד; שו"ת הרא"ש, כלל ו, סימן ה; ערוך השולחן, חו"מ, סימן ט, סעיף א. עוד על השוואת נבחרי ציבור לשופטים ראו רמ"א, חו"מ, סימן לז, סעיף כו; תרומת הדשן, חלק ב (פסקים וכתבים), סימן ריד; פלפולא חריפתא על פסקי הרא"ש, סנהדרין ג, אות ש; וראו אברהם צבי שיינפלד "נתינת שוחד לעובד ציבור" תחומין ה 332 (תשמ"ם);

²⁰ ספר העיקרים, מאמר ד, פרק כו.

²¹ ראו תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סימן ריד; שו"ת מים עמוקים, חלק ב, סימן נג.

²² המאירי, בית הבחירה, בבא בתרא קכג, א.

²³ שמות א י.

²⁴ תהלים יח, כו-כז. וראו פירושם של רש"י ושל רד"ק במקום שייחסו פסוק זה לפרעה ולהתמודדות עמו.

²⁵ שמות א כב.

²⁶ על הכלל ועל חריגיו ראו בבלי, יומא פב, ע"א; משנה תורה, יסוד התורה, פרק ה, הלכה ב; שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קנז, הלכה א.

²⁷ ויקרא כה יז.

²⁸ שמות כג ז.

²⁹ אבן עזרא, שמות י י.